

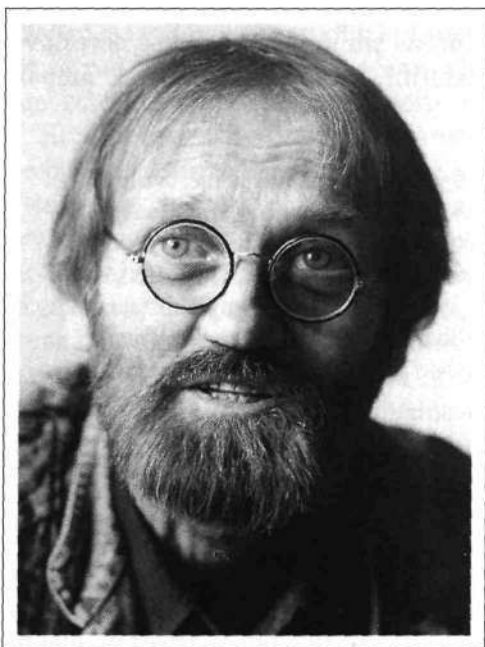
rokopisi njegovega prednika. Vohunovo občutenje sočasnih resnic mnogoterosti časa in njegovega neizprosnega enosmernege teka je skoraj fizično. "Zdelo se mi je, da je vlažni vrt okrog hiše do kraja nasičen z nevidnimi ljudmi. Ti ljudje so bili Albert in jaz – skrivnostna, dejavna, mnogoterna – v drugih razsežnostih časa." Tiste druge razsežnosti se zelo kmalu spet zblížajo, ko se Albert sreča s svojo nezasluženo in edino smrtjo.

"Ustrelil sem nadvse pazljivo," pravi vohun. "Albert je padel brez glasu, takoj. Prisežem, da je bila njegova smrt trenutna: kot strela z jasnega." Ampak kaj lahko pomeni "trenuten" v takšni zgodbi? Pomeni lahko brez dvoma samo enkrat in dokončno; in spet in spet v neki preteklosti – v tem primeru namišljeni –, v katero se je mogoče vračati, dokler se je kdo zna spominjati in dokler nas mika "ovračati" čas.

Perspektiva brez konca. Medtem ko predavanja o času imajo svoj konec.

Prevedla Maja Kraigher

Navedeni odlomki iz že objavljenih slovenskih prevodov so delo Radojke Vrančič (Proust), Jožeta Udoviča (Woolf), Alenke Bole Vrabec (Márquez) in Uroša Kalčiča (Rushdie).

MISOSLAV SLANA – MIROS

MIROSLAV SLANA – MIROS

Slovenjgoriško narodno buditeljstvo

Ob 80. obletnici priključitve Prekmurja in Medmurja Sloveniji, 160. obletnici rojstva Božidarja Flegeriča, 120. obletnici smrti Radoslava Razlaga, 190. obletnici rojstva in 150. obletnici smrti Stanka Vraza, 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna, 140. obletnici rojstva Matije Murka, 150. obletnici rojstva in 60. obletnici smrti Ivana Hribarja, 125. obletnici rojstva Franca Heriča, 110. obletnici smrti Davorina Trstenjaka, 60. obletnici smrti Antona Korošca, 60. obletnici smrti Ivana Žabote, 210. obletnici rojstva Antona Krempla, 150. obletnici rojstva in 85. obletnici smrti Vatroslava Holza.

Narodni buditelji in rodoljubi iz Slovenskih goric, ki so širili slovenstvo in skušali dvigniti iz povojev slovensko slovstvo – zlasti tisti, ki se niso odločili za duhovniški poklic z zagotovljeno gmotno eksistenco –, so živeli v nezavidljivih razmerah, pogosto obolevali, marsikoga pa je pokosila bolezenska smrtna kosa, ker je izviral iz siromašne domačije in je živel v pomanjkanju. Nekateri slovenjgoriški mladeniči, ki so vendarle odšli študirat v Gradec ali na Dunaj, so se tam težko prebijali in so obolevali. Nekatere nadarjene mladeniče je zanesel njihov slovenjgoriški, prleški temperament z živokrvnimi značajskimi prvinami; nekateri so bili nadarjeni za glasbeno, likovno ali besedno umetnost, pa zaradi slabih življenjskih pogojev niso mogli razviti talenta in so prezgodaj legli v grob. Stanko Vraz,

na primer, je bil v ostrih spopadih s Francetom Prešernom zaradi oblikovanja slovenskega slovstva in slovenskega slovarja z enakovredno zastopanim narečjem vzhodnoštajerskega, prleškega narečja, ne samo kranjščine, ki jo je vsiljeval Prešeren v oblikovanje slovenskega knjižnega jezika. Kljub pokončnemu boju in žrtvovanju pesnika Vraza z obrobja je zmagala Prešernova veličina. Če ne bi bilo tako in bi bil upoštevan Vrazov pogled na slovstvo, bi ta jubilejni spominski spis vseboval tudi v pravopis vključeno prleščino, ne samo kranjščino ...

Ustvarjalna terišča Vatroslava Holza, njegovih vzornikov in prijateljev

Med gestikulativnimi osebnostmi se je trdoživo upiral revščini in bolezi danes domala pozabljeni *Vatroslav Holz (1844–1914)* ali *Ignac Olz* iz Zgornjih Verjan pri Sveti Trojici v Slovenskih goricah, ki je bil večplastno darovit in ustvarjalen. Zato izhajajmo z zornega pogleda nanj.

Najprej pa se ozrimo v narodnega buditelja, pisca ter nemirnega upornika, ki prav tako kot Holz izvira iz revne družine in je umrl istega leta 1844, ko se je Holz rodil. To je *Anton Krempl (1790–1844)* iz kočarske družine na Noričkem Vrhu pri Gornji Radgoni, ki je prvi na Štajerskem pisal pokrajinsko zgodovino v slovenščini, četudi ga je Prešeren ošvrknil, češ da je "Krempl dobil slovenščino v kremplje", ne v glavo. Za življenja je napovedal svetlo prihodnost slovenskega naroda in neodvisnost. Njegovi in Holčevi izvori so si podobni po revščini in nemirnem neuklonljivem duhu ter kritični, uporniški naravi. Na drugi strani sta bila bržkone oba premalo vztrajna in sistematična. Tudi Krempl je spočetka obiskoval mariborsko gimnazijo na račun dobrotnikov. A v njem se je oglasila samosvoja narava, saj so ga, četrtošolca, izključili iz šole. Užalil naj bi bil razrednika, ker si je med poukom prilepil papirnato brado. V mladem Kremplu pa se je zganila vztrajnost, da je v Gradcu med letoma 1808 in 1811 končal peti in šesti razred gimnazije. Zaradi eksistenčne stiske je pristal na bogoslovje, ga v treh letih končal in bil leta 1814 posvečen za duhovnika. Četudi je leta 1815 začel kaplanovati v Svetinju, kjer je bil župnik Mihael Jaklin, ujec Stanka Vraza, tam ni pognal korenin. Jaklin ga je sicer razumel, ko se je posvečal raziskovanju zgodovine in netil vrednote narodne zavesti, ustaliti pa ga ni mogel. Krempl je že zgodaj spoznal, da je edino materni, slovenski jezik prikladen za uspešno vzgojo mladine. Pisal je posvetne in nabožne pesmi v slovenščini. Kljub temu so ga že čez šest mesecev prestavili v ormoško faro, kjer se je radikalno zavzemal za slovenstvo ter prišel navzkriž s cerkvenimi predstojniki in celo s sodiščem. Nekateri so napovedovali, da ga bo Cerkev izločila. V resnici so ga prestavili na Ptuj; tam je deloval med letoma 1820 in 1826 in se spoprijateljil z lokalnim zgodovinarjem in kuratom *Simonom Povodnom*, ki je imel dragoceno gradivo o kulturni, politični in cerkveni zgodovini na območju Slovenije od rimskih časov do 19. stoletja. V Lovrencu v Slovenskih goricah, kjer so ga ustoličili za župnika, so mu kmalu očitali upornost in nepokorščino. Kot nekakšno belo vrano med črnimi talarji so ga kazensko

poslali v odročno Malo Nedeljo, kar ga je bržkone dotolklo. Bolj kot duhovništvo ga je zanimalo pisanje. Že na Ptuj in v Lovrencu je pisal učbenike za ljudske šole. Izdal je dva molitvenika. Svoje ustvarjalne moči je posvetil slovenskemu pisanju *Dogodivščin štajerske zemlje*. To delo odlikuje slikovita zgodovina Štajerske z močno narodnoprebudno noto – žal je izšlo šele leta 1845, leto po njegovi smrti. Ponatis tega dela je leta 1974 pripravil njegov rojak Rudolf Trofenik, znanstvenik in izdajatelj v Münchnu. Krempl je v marsičem presenetljiv – tudi s trditvijo, da je bil slovenski jezik znan v “dolnjih podunajskih krajih” že v času Homerja; omenja tudi

sporno avtohtonost Slovencev na današnjem ozemlju. V pisanju se je oblikoval pod vplivi Primca, Kopitarja, Kollarja in ilirizma ter velja za zagretega narodnega buditelja v šoli in Cerkvi, kjer je izpostavil slovensko narodno zavest. Ljubljanačani so mu obrnili hrbet zaradi njegovih “nemčizmov” in Prešeren si ga je privoščil v epigramu – a Krempl je šel samosvojo pot kot kasneje Holz.

Vatroslav je bil narodni buditelj, vihravi pesnik, pisatelj, potopisec, umetnostni kritik, pozlatar, slikar, mornar in življenjepisec, avtor spisov o znanih možeh. V svojem času si je zanimivo dopisoval z znanimi možmi, pisma pa vsebujejo literarno, domoljubno in politično noto. Pisal je tudi za Ljubljanski zvon, ki je izhajal med letoma 1881 in 1941 (nadaljevanje tradicije dunajskega Zvona), kjer so se uveljavili realizem in kasneje vse sočasne literarne struje s slovstveno besedo, ki jo je s kranjščino uveljavil France Prešeren. Slednji je tudi pripomogel, da vzhodnoštajerski rodoljubi v času nastajanja knjižne slovenščine niso mogli v slovar uvrstiti svoje narečne besede.

Ker se je Holz zgledoval po starejših narodnih buditeljih iz Slovenskih goric, vse od *Vraza* do *Korošca* in *Borka*, ter se družil in si dopisoval s svojimi sodobniki, obudimo spomin nanj skozi njegovo misel in delo, da bi tako širše zajeli slovenjegoriško narodno buditeljstvo v pomembnem času, ko je nastajalo slovensko slovstvo, zaradi katerega so se sprožili spopadi med Prešernovim kranjskim in Vrazovim prleškim narečjem, ki naj bi ga v takratnem slovstvenem gibanju uvrstili v nastajajoči knjižni jezik. Nova slovenska slovstvena beseda se je bila tedaj razvijala mimo tedanjega sebi zadostnega nabožnega slovstva v času, ko se je oblikovala posvetna literatura in so se uveljavljala ilirska ter panslovanska gibanja.

Ključni protagonisti pri takratnem oblikovanju slovenščine so Prešeren, Čop in Kastelic, ki prleškemu *Stanku Vrazu* ali *Jakobu Frasu* (1810–1851) s Cerovca

pri Ljutomeru niso pustili blizu; tudi v Kranjsko čbelico ne – zato pišemo danes slovenščino drugače, kot bi jo verjetno pisali, ko bi "ljubljska gospoda" prisluhnila glasu narodnih preporodovcev iz severovzhodne Slovenije.

Holz je bil poln življenjskih moči, ampak valovi življenja so ga premetavali podobno kot nekatere njegove slovenjegoriške vrstnike. Z uporno naravo jim je skušal kljubovati, a je plaval z brega na breg ter se ni mogel usidrati na enem bregu, da bi strnil ustvarjalne sile. Bržčas je bilo prav to vročekrvno beganje iz prleških logov značilno tudi za Vrazov čas, da se njegova ideja ni osredotočila na bistvo in prodrla v življenje jezika. Vrazu in Holzu bi lahko bila zgled *Fran Miklošič* (1813–1891) z Radomerščaka pri Ljutomeru in od njega mlajši *Matija Murko* (1861–1952) z Drstelja pri Ptujju. Miklošič je disciplinirano sledil svoji poti; med študijem v Gradcu je deloval skupaj z Vrazom v literarnem krogu, na Dunaju je bil tesno povezan s Kopitarjem ter je bil leta 1848 politično aktiven v slovenskem narodnem gibanju; predsedoval je društvu Slovenija in sooblikoval program zedinjene Slovenije; uveljavil se je kot državnozborski poslanec, profesor slovenske filologije na dunajski univerzi, član tujih univerz in akademij in je položil temelje slovenskemu primerjalnemu jezikoslovju, etimologiji in slovnici. *Murko*, ki je doktoriral slavistiko in germanistiko na dunajski univerzi in se izpopolnjeval v Rusiji, je z vztrajnostjo postal docent slovenske filologije na dunajski univerzi; profesoroval je v Gradcu, Leipzigu in Pragi, kjer je bil od leta 1932 predsednik praškega Slovanskega inštituta, pa tudi doktor praške in ljubljanske univerze, organizator prvega kongresa slovanskih filologov leta 1929 v Pragi ter član znanstvenih društev in akademij. Iz rodoljubno amaterske slavistike je razvil moderno slavistično znanost. Ker se je po prvi svetovni vojni ob obravnavanju jugoslovanskega vprašanja nagibal k novemu ilirizmu, ga je to oddaljilo od slovenske javnosti, pa tudi zaradi svojih znanstvenih stališč in uspehov je imel sovražnike v nekaterih slovanskih središčih.

Vatroslav Holz je bil drugačne narave kot Miklošič in Murko, četudi se je družil z znanimi literati in slikarji, prijateljeval s slikarjem Ivanom Groharjem, pesnikoma Simonom Gregorčičem in Antonom Aškercem, slikarko Ivano Kobiličico in še s številnimi ustvarjalci. Očitno ni bil zadosti močan, da bi discipliniral svojo naravo. Bil pa je vendarle toliko prodoren, da je svoja dela objavljajl v *Zori*, *Kresu*, *Edinosti*, *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanu* in v *Slovenskem narodu*, ki je začel izhajati v Mariboru leta 1868 trikrat tedensko, med lastniki pa je bil dr. Jože Vošnjak; kasnejši uredniki v Ljubljani pa so bili J. Jurčič, I. Tavčar, A. Tomšič in drugi.

Holčevo življenje je podobno razburkani reki z ne preveč srečnim izlitem v morje večnosti. Kljub eksistenčnim težavam se ni odločil za varno zavetje v bogoslovnem semenišču, temveč se je svobodomiselnost spopadel z življenjem. Res je, da se je v zgodnjem času za preživetje posvetil pozlatarstvu in celo slikarstvu, a ga ni zasvojila cerkvena pozlata ... Pod oznako "cerkveno slikarstvo in restavracijsko" razumevajo Slovenci delo, ki se navezuje na poslikave in restavriranje cerkva, a marsikje je težko potegniti ločnico med ustvarjalnostjo in plehkim

kičem. Včasih je vernike v cerkvi privlačeval sladkoben pozlačeni kič, ki ni imel ničesar skupnega z umetnostjo, bil pa je kot nebeška mana zlasti za revne ljudi, ki so se v cerkvi pasli na blišču, da so potem doma laže garali in stradali. Pravega ustvarjalnega življenja je bilo v cerkvenem blišču malo, če pa je bil, cerkvenim dostojanstvenikom marsikdaj ni bil pogodu. Celo nad liki v sikstinski kapeli so se cerkveni dostojanstveniki spotaknili, ko so v upodobitvah na stropu in zidovih zagledali svoje obraze, kakršni so v resnici bili. Marsikateri slikar, tudi Holz, je v cerkvi upodobil mater božjo ali angela po znanem obrazu. Holz je v cerkvene poslikave zлил svoje najljubše obraze. Kmalu pa je s te postaje svojega nemirnega življenja prhnil v svet novih iskanj, v katerih je ostal zvest rodoljub.

Predhodnik dr. Antona Korošca

Za Holza in nekatere njegove prijatelje velja, da so na narodnobuditeljski poti bili predhodniki *dr. Antona Korošca* (1872–1940), rojaka iz Biserjan pri Svetem Juriju ob Ščavnici, čigar korenine so kmečko-proletarske, saj je bil rojen kmečki materi Neži, rojeni Ploj, ki se je iz Grabonoša poročila v Biserjane na želarijico s Koroščevim Janezom. Holz je s svojimi sodobniki kot predhodnik med ljudmi utrjeval željo po slovenski samobitnosti in deloval v duhu narodne dramitve, da je Korošec kasneje laže prodril kot ustanovitelj Slovenske kmečke zveze za Štajersko, vodil SLS, bil izvoljen v avstrijski državni zbor in za predsednika Hrvaško-slovenske zajednice, kasneje pa je bil predsednik Jugoslovanskega kluba in je v državnem zboru prebral znamenito majniško deklaracijo. Korošec je postal predsednik narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov ter nato predsednik prve vlade SHS in predsednik jugoslovanske vlade ter večkrat minister, ker je bil nenadkriljiv taktik. Slovence je uspel ločiti pred domala tisočletnim podjarmljanjem habsburške monarhije in jih je popeljal v avtonomno Jugoslavijo ter se goreče zavzemal za avtonomijo in združenje Slovenije, in čeprav zapisujejo, da je zavračal socializem, je bil globoko v sebi humanistični socialist, o čemer pričajo njegova dejanja in njegovo življenje, saj je pomagal revnim, zlasti dijakom in študentom, veliko razdal otrokom, sam pa živel skromno tudi takrat, ko je bil na vodilnih mestih; večkrat je brez čuvajev in stražarjev pripotoval z vlakom v Ljubljano, pomagal pa je tudi k rojstvu slovenske univerze. Narodnobuditeljska pot, ki so mu jo pripravljali predhodniki s Holzem, je bila dragocena. Korošec je spocetka izhajal tudi iz Krekove vizije slovenske samobitnosti, in četudi je bil duhovnik v jugoslovanski vladi, ima nesporne zasluge za slovenstvo.

Zasluge za slovenstvo v svojem kraju ima tudi Korošcev rojak in predhodnik, narodni buditelj, pesnik *Štefan Modrinjak* (1774–1827) iz Središča. Ta je bil za življenja zaradi naprednih idej in pripadnosti slovenstvu odrinjen, njegovo knjižno delo pa so objavili šele po njegovi smrti, četudi so njegove rokopisne pesmi včasih skrivoma krožile po prleških vaseh. Še v času mojega otroštva so si njegove pesmi v prleških vaseh prepisovali in je bilo težko ugotoviti, kateri

rokopis je v resnici Modrinjakov ... Zaradi bližine Varaždina je tam končal gimnazijo ter se seznanil s panslavizmom in ilirizmom. Odklonil je bogoslovni študij. Na prigovarjanje staršev je potem v Gradcu vendarle študiral filozofijo in teologijo, a se tam navdušil tudi za jožefinsko razsvetljenstvo in humanizem. Na duhovniških mestih v domačih krajih, v Ormožu in pri Sv. Miklavžu, ga je cerkvena hierarhija izločila iz svojih krogov zaradi jožefinskih pogledov na Cerkev. V nove težave je zabredel, ko je po ukinitvi uradne cerkvene latinščine pridigal v slovenskem jeziku in ne v uradni nemščini. Zmerjali so ga s krivovercem, libertinistom in frajgajstom. Njegove pesmi so razglasili za preveč erotične. V resnici je pri vzornikih črpal moč za svojo občuteno liriko, ki pa je slogovno ni povsem izčistil, če-

tudi je Božidar Flegarič zapisal, da Modrinjakov literarni talent prekaša Vodnikovega in Volkmerjevega. Res je, da marsikateri severovzhodni narodni buditelj iz takšnih ali drugačnih razlogov ni povsem izčistil svojega pesniškega jezika; prišlo je tudi do razhajanj zaradi kranjščine, ki so jo v slovensko leposlovje forsirali Ljubljancani. Nekaj upanja in poleta je Modrinjaku dala "svetourbanska akademija", v katero se je vključil leta 1803 pri Sv. Urbanu nad Ptujem. Poleg ustanovitelja, kaplana Nerada, so se v njej združevali literati Perger, Krempelj, Šmigoc, Dajnko, Jaklin, Cvetko, celo Kvas iz kranjskih logov in drugi. V jezikovnih spopadih pa je trinajst let mlajši Dajnko očital Modrinjaku, da je njegovo literarno delo brez vrednosti. Svetourbanska akademija je razpadla na veliko veselje cerkvene hierarhije. Ker je kasnejša literarna zgodovina ocenila, da je Modrinjak v krogu narodnozavednih vzhodnoštajerskih duhovnikov nadaljeval Volkmerjevo smer, kasneje pa je po vzoru nemških razsvetljencev in sentimentalizma pisal ljubezenske, refleksivne, idilične pesmi s spretno, a neizčiščeno verzifikacijo, je velika škoda, ker se je dobršen del Modrinjakove literarne zapuščine usodno izgubil, kot se je izgubila Prešernova zapuščina. Šele 25. 9. 1881 so spomin na Modrinjaka povzdignili na uspelem taboru in panslavističnih demonstracijah v Središču. Sicer pa so njegovo pesniško veličino blatili, da se je Modrinjaku v bran postavil v decembrski številki leta 1881 celo pronemško usmerjeni Laibacher Wochenblatt. Večjo veljavo so mu naklonili v jugoslovanskih časih, ko je leta 1974 izšlo njegovo *Delo* v pripravi S. Kotnika in J. Pogačnika; leta 1979 pa je izšel njegov *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja II.* v uredniškem izboru A. Gspana.

Pozabljeni pisci Prlekije

Ob kasnejšem delovanju Vatroslava Holza, iz katerega izhajamo, se kar sami navržejo še nekateri možje iz slovenjegoriških, prleških logov, ki so se zapisali slovenstvu in so Holza prijateljsko opogumljali na njegovi poti, polni sprememb. S prerodno miselnostjo ga je pritegnil že predhodnik Štefan Modrinjak, ki je v krogu narodnozavednih vzhodnoštajerskih duhovnikov nadaljeval Volkmerjevo usmeritev in v slovenjegoriškem dialektu po nemških vzorih pesnil patriotične, idilične in erotične pesmi.

Holčevo narodnostno in literarno povezovanje s prijatelji izpričujejo nekatera pisma, ki so bila literarno in domovinsko obarvana ter odstirajo pogled v tedanja dogajanja. Nekatera pisma iz dopisovanj med *Božidarjem Flegeričem* (1841–1907) z Vodranec pri Središču in Holzem so male mojstrovine, priložene pa imajo pesmi, dolge trideset kitic in tudi več. Tri leta pred Holzem rojeni *Flegerič* je izdal 32 narodnostno naprednih pesmi za godove, obletnice ter svečanosti svojih prijateljev. V osnovni šoli na Kogu je bil odličnjak, gimnazijo pa je obiskoval v Varaždinu in Mariboru, kjer je prejel za slovenske pesmi Schillerjevo nagrado. Po letu 1865 je študiral v Gradcu latinščino, grščino in italijanščino; z enaintridesetimi leti ga srečamo kot gimnazijskega supleta v Osijeku. Tam je nekoč živel tudi njegov ded Leopold, ki se je v drugi polovici 18. stoletja priselil iz Slavonije in se ustavil blizu Štrigove; tam je delal, zaslužil in se oženil ter leta 1805 kupil kmetijico na štajerski strani.

Slovenjegoriške pisce in rodoljube so v glavnem zavirale tri grde mrhe – revščina, vihrava narava z zaljubljenostjo in pijača –, in tudi *Flegerič* pri teh zavorah ni bil izjema. Bolj kot učiteljski poklic ga je zasvojilo vino, zato se je vrnil v domače Vodrance. “Poznale so ga vse ceste in bele hiše ob njih; nočeval je včasih v kopicah sena pod zvezdnatim nebom in hodil ob rosnih jutrih bos po travniku ter si zapisoval verze,” ga je označil Božidar Borko. In res je “brez miru okrog divjal”, delal v pisarni dr. Alojza Gregoriča na Ptuju in se podobno kot Holz posvetil pesnjenju, pri čemer si je za zgled postavil Jenka, Stritarja, Gregorčiča in Prešerna. Pesmi *Selski obrazi*, *Prekmurske slike* in *Medžimurski obrazi* so očitno zgledovanje. Kasneje se je izmotal iz kolebanj in obetavno objavljaj svoje pesmi v Zori, Kresu in Slovenskem glasilu; leta 1871 je izšla njegova knjiga *Jek goric*, kasneje pa še *Grajenske pesmi*, o katerih sta si s Holzem kritično dopisovala, a o tem kasneje. Nekoliko samostojnejši je njegov cikel pesmi *Krčevinske potočnice*. V eni izmed pesmi je zapisal: “Pomagal rad bi Slavi, / koristil očetnjavi, / a temu v srcu nade ni, / ker že mi pešajo moči.” Pri ustvarjalnem in narodnostnem delu je bil tudi *Flegeriču* vzor Stanko Vraz, čigar delo je cenil – morda tudi zato, ker je obiskoval hrvaško gimnazijo in bil tesno povezan s hrvaškim in slovenskim človekom ter napisal življenjepise o svojih rojakih, Štefanu Modrinjaku, dr. Štefanu Kočevarju, Davorinu Trstenjaku, dr. Franu Miklošiču itn. O njem je nazorno zapisal dr. Božidar Borko leta 1926 v Jutru:

“V Grajskih pesmih je mimo lokalnega kolorita tudi nekaj jedva zaznavnih potez duše, ki se je izpovedala sebi, svojemu idealu in krogu znancev.”

Na starejšega Stanka Vraza (pesnika, prevajalca, ki je izdal zahodnoštajerske in druge ljudske pesmi, zbiratelja narodopisja, bojevnika za slovenstvo in ilirizem, ki je hotel uvrstiti v slovensko slovstvo narečne besede severovzhodne Slovenije, pa je v Ljubljani naletel na odpor, zato se je zblížal z Ljudevitom Gajem v Zagrebu) se je Vatroslav Holz opiral le deloma. Kakor so starši zaman čakali, da se Vraz odloči za bogoslovje, tako je bilo tudi pri Holzu. Vraz se je raje ogreval za ilirizem, bil v Zagrebu tajnik Matice ilirske, urednik lista Kolo itn., vedno znova pa se je vračal k slovenstvu.

Holzu je bil bližji vaški vagabund Flegerič, ko je v ponošeni obleki in s popotno palico obiskoval prijatelje in gostilne ter pesnil, medtem ko je bil Vraz z nekoliko drugačno usodo urejen in na drug način nestanovitni ter kolebajoč med Ljubljano in Zagrebom. S Prešernom se je razšel zaradi Prešernovega odklonilnega pojmovanja slovenskega knjižnega jezika, v katerega bi vključili prleške besede, na le kranjske. Zato je iz užaljenosti in upora skušal prodreti z ilirizmom. Holz pa je vendarle imel v čislih Vrazove *Djulabije*; romantične ljubezenske in domoljubne pesmi, ki so izšle leta 1840; pa tudi *Glase iz dubrave žerovinske* (1841) in *Gusle i tambure* (1845). Povšeči so mu bile tudi *Narodne pesmi ilirske* (1839), ki so edina objava Vrazovega slovenskega dela – četudi je ostalo v Vrazovi zapuščini še veliko slovenskih pesmi, ki jih je dr. Dragan Šanda postavil celo pred Prešernove.

Kakor se je Holz vračal v Slovenijo, se je do konca svojega življenja vračal tudi Vraz. Zbolel je že zelo zgodaj. Dr. Anton Slodnjak je o Vrazu zapisal: “Pozimi 1839/40 se je na Hrvaškem prepustil predpustnemu veseljačenju in pri tem skupil bolezen, ki ga je čez dobro desetletje spravila v grob.” (Panonski zbornik, PZ 1966.) Holz je razumel, da so Vraza izželi Hrvati in Slovenci, a bi lahko dal Slovincem veliko, toda tudi pri Gaju ni dosegel, da bi se ilirski časopis imenoval “Slovenec”, in ne bi poudarjal hrvaškega imena, kar bi bilo primerno za vse južnoslovanske narode. Vraz je tudi na Hrvaškem obubožal in bi mu še trša predla, ko ne bi dobil zapuščine po starših in teti ...

Vatroslav Holz se je izrazito predstavil v pesmi, posvečeni rojaku, pesniku *Josipu Freuensfeldu* (1861–1893). Napisal mu je naslednje posvetilo:

*“Narod svoj gorke ljubeč imel si visoke načrte,
kakó bi bil mu v pomoč, kakó bi bil mu v korist.
Tvoji načrti so proč, kakor v pesem zapisano slovo,
jih je prečrtala smrt, vsi so ti bili zaman.”*

Od Holza mlajši rodoljub *Ivan Žabota* (1877–1939) s Podgradja pri Ljutomeru se je prav tako težko prebijal skozi življenje kakor Holz in v otroštvu tolkel siromaščino, pastirjeval, a strastno risal. Skupina ljutomerskih meščanov ga je bila poslala v graške šole; kasneje je študiral na dunajski likovni akademiji,

kjer je imel nekaj sreče v povezovanju z narodnimi buditelji in slikarji. Uveljavljal se je tudi kot slikar in se z literatom Ivanom Cankarjem dogovarjal za opremo njegove knjige *Erotika*. Žaboto je kasneje, verjetno naveličanega pomanjkanja, zaneslo v vsem všečno portretiranje. Ustabilil se je na Slovaškem, kjer je deloval do smrti. Od njegovih narodnobuditeljskih prizadevanj so ostale sanje; samo od sanj pa telo ne preživi. Dela iz njegovega opusa so v Mariboru prvič razstavili v Umetnostni galeriji leta 1964.

Kar 43 let mlajši od Holza in telesno šibak, a žilav je bil *Mirko Muršec* (1887–1961) iz rodu narodnih buditeljev z Biša v Trnovski vasi, ki so mu v otroštvu z operacijo zaustavili nevarno tuberkulozo vratnih bezgavk in je dočakal kar lepo starost ter se je odmevno posvečal pisanju v narečnem in knjižnem jeziku, igranju zlasti komičnih vlog in režiji v dramskem odseku murskega Sokola. V naprednem ljutomerskem sokolskem gibanju, v katerem so šegavo preimenovali Orle v Čuke, je v Čuka prekrstil svojega psa Foksa. In če ne bi že zoper nemčurje zagreti Vraz prekrstil Lutemberga v Ljutomer, bi to prav gotovo storil Muršec.

Mirko je bil po očetovi strani sorodnik Jožefa Muršca, pisatelja in narodnega buditelja, ki se je leta 1848 v Gradcu med Slovenci vodilno vključil v revolucionarno gibanje. Tudi Mirkov oče Martin, trgovec, je bil narodnjak. Fant je odigral pomembno družbeno in politično ter narodnostno vlogo v Prlekiji. Že okoli leta 1908 je delal kot solicator v ljutomerski odvetniški pisarni dr. Karla Grossmana, kasneje pa na lenarškem sodišču. In že leta 1908, ko so bile politične razmere nastrojene, se je Muršec v Ljutomeru vključil v napredno gibanje zoper Nemce, nemčurje in klerikalce. Leta 1910 so v liberalnem Narodnem listu začela izhajati njegova narečna literarna pamfletska *Pisma Kumarovega Mihaleka s Hude lukje*. Po letu 1912 so pisma nosila naslov *Doživljaji Mariborčana Cirila Gimploviča v Ljutomeru*. Ker so bila pisma pravzaprav svojevrsten boj za pravice Slovencev in napredno miselnost, je prišel s pisanjem v nemilost pri nemčurjih in Nemcih. Norčeval se je iz njihovega jezika in značaja in je bil kot napredni Slovenec močno izpostavljen tudi kasneje, ko je pisal podlistke v Slovenski narod (v njem je pisal v knjižnem jeziku), saj je v politično zmedenem času, ko se je pripravljala prva svetovna vojna, smešil namišljene mogotce in gosposke vladarje – javnosti jih je pokazal take, kakršni so v resnici bili. Ker politična javnost ni vedela za pravega avtorja podlistkov, jih tudi ni pošiljal po pošti, temveč jih je nosil na večerni vlak, da so jih člani uredništva dobili neposredno v roke ... Na "vsesokolskem zletu" v Pragi leta 1912 se je navdušil nad zблиževanjem med Slovani ter začel prevajati povesti iz češčine v slovenščino. Kaj je pičilo njegov nemirni talamus, da se je leta 1913 preselil iz Ljutomera na Moravsko v Blansko, se še danes natanko ne ve. Verjetno so bili krivi pritiski germanofilov in klerikalcev, ki bi na pragu vojne hoteli obračunati z njim zaradi njegovega satiričnega pisanja. Delal je pri Ježku, tovarnarju poljedelskih strojev, kot nekakšen "hišni odvetnik" in izterjevalec dolgov, potoval po Šleziji, se leta 1918 poročil z Marijo Jirgesovo, po vojni

pa je samostojno trgoval s poljedelskimi stroji v Sloveniji, Bolgariji, Romuniji in drugod. Kljub spočetka dobremu zaslužku je propadel in nekaj časa izdeloval kremo za čevlje. Leta 1938 se je preselil v Brno, leta 1960 pa v Prago, kjer je zaradi raka na jetrih leto kasneje umrl.

Dr. Franca Heriča (1875–1954), sina kmeta v Kokoričih pri Ljutomeru, je odnesla na Češko želja po slogi Slovencev s Slovani, zlasti pa protest nad zahtevami staršev, da naj se odloči za duhovniški poklic. Po osnovni šoli v Križevcih je sicer vpisal bogoslovje, toda leto kasneje je tako rekoč zbežal v Prago. Tam je študiral pravo in študij leta 1902 tudi končal. To seveda ni bilo nikakršno izdajstvo, kar so mu hoteli nekateri očitati, kot so očitali Vrazu Hrvaško, saj je tedaj veliko naših mladeničev študiralo v Pragi, Gradcu ali na Dunaju. Herič je v univerzitetni knjižnici v Pragi napredoval v višjega svetnika in direktorjevega namestnika in bil na tem mestu leta 1937 tudi upokojen. Svoje sestavke je objavljaval v slovenskih in čeških časopisih in listih. Tudi po pisanju je zmerom ostal zaveden Slovenec. Kadar mu je le dopuščal čas, zagotovo pa vsake počitnice, je obiskal Slovenijo in se najraje ustavil v domačem kraju pri sorodnikih. V sebi je do konca negoval svojo Slovenijo. Nikoli ni pozabil prleščine in knjižne slovenščine, četudi je spoznal evropske dežele, tudi Sovjetsko zvezo, in se poglobil v spoznavanje jugoslovanskih narodov. Zbornik II. slavističnega kongresa v Beogradu leta 1939 je priobčil Heričevo razpravo *O Kopitarjevem pravopisu*; sicer je objavljaval sestavke v slovenskih in čeških časopisih; na primer: *Narodno edinstvo Srbov, Hrvatov, Slovencev in Bolgarov*, Praga 1937; *O základe národní myšlenky u jižních Slovaneu*. Ker je bil zaveden Slovenec in Jugoslovan, je v svojih starejših letih v času Kominforma imel težave. Umrl je po kratki bolezni 20. 2. 1954 in je pokopan v Pragi na pokopališču Olšani.

Sorodnik Stanka Vraza, mlinarjev sin Franc Mohorič (1866–1928) s Podgradja, pesnik, pravnik, rodoljub, sodi prav tako med prizadevne prerodove ustvarjalce. Po gimnazijskih letih na ptujski in celjski gimnaziji je do leta 1893 študiral pravo v Gradcu, da bi postal slovenski sodnik v Celju, a je bilo potem njegovo prvo delovno mesto v Idriji. Tam se je družil z znanim pisateljem Franom Saleškim Finžgarjem. Nato je delal kot sodnik v Gornjem Gradu in Ormožu. Bil je zaveden Slovenec, zato se je spopadal z nemčurji. Znani so njegovi zavedni spopadi z nemškim odvetnikom dr. Delpinom v Ormožu. Želel se je zaposliti na novi slovenski univerzi, a mu ni uspelo; postal pa je ljubljanski okrajni sodnik in kasneje referent deželnega sodišča in privatni docent za civilnopravdni postopek na zagrebškem vseučilišču. V resnici je bil Mohorič v sebi pesnik s poslušom za melodiko jezika in rimo, dasiravno se je mestoma ujel v gostobesednost. Po letu 1916 je pod psevdonimom *Miran Brankov* izdal kar pet preprostih liričnih pesniških zbirk z značilnimi naslovi: *Pesnitve, Zvonice, Zvanice, Poslanice* in *Prirodnice*. V njih se je zgledoval po rojaku in sorodniku Stanku Vrazu, Francetu Prešernu, Simonu Jenku, Simonu Gregorčiču in Antonu Aškercu. Opeval je čričke v vinogradih, žabice v mlakah, pa na

primer klopotce, ki so bili zanj "kralji" in "orglavci" Slovenskih goric. Vračajoč se domov, je vselej obiskal Vrazov in Miklošičev dom in se zanosno povzpел na vrh Jeruzalema, kjer je lepota narave prižgala pesniške ognje v njem. Po zgledu Vraza je zbiral ljudske pesmi. Kot navdušen pevec in idealist je bil predsednik ljubljanske Glasbene matice in je napisal študiji: *Iz zapuščine skladatelja dr. Benjamina Ipavca ter Glasbenik Anton Foerster*. Leta 1920 je ob priključitvi Prekmurja in Medmurja Sloveniji napisal študijo o teh pokrajinah. Objavil je več kot 100 pravnih spisov v slovenščini in nemščini, jezikovne študije in strokovno razpravo *Stališče ženske v avstrijskem pravu*.

Večjo veljavo zasluži pesnik in pripovednik *Radoslav Razlag* (1826–1880) iz *Radoslavec*, ki je bil bliže Vrazu kot Holzu. Fant je zgodaj izgubil starše, a je kljub temu zavrnil študij teologije in leta 1854 končal študij prava v Gradcu, kjer je služboval kot pravnik in učil slovenščino na realki. Rojaka Vraz in Kreml sta ga navdušila za ilirizem. Kot mladoslovenski politik je bil leta 1871 deželni glavar kranjske, zaradi političnih neuspehov pa se je leta 1877 odselil v brežiški grad in tam kmetoval. Leta 1851 je izdal zbirko političnih, domoljubnobuditeljskih člankov *Zvezdice*. V knjigi *Pesmarica* je zbral srbske, hrvaške in slovenske pesmi. Svoje pesmi in prozo je objavljval v *Zori* leta 1852, *Drobtinicah* leta 1850 in *Slovenski bčeli* v letih 1850–1852. Tudi njegova osebnost ni bila preveč stanovitna, saj je bil nekaj časa politični somišljenik Janeza Bleiweisa, nato pa njegov nasprotnik. Na strokovnem področju je svojo pravno teorijo utemeljil v priročniku *Slovenski pravnik*, Gradec 1862. Domala dvajset let mlajši Holz je cenil zlasti njegovo literarno delo.

Svojevrstno mesto med pozabljenimi narodoljubi in pesniki zavzema že omenjeni *Josip Freuensfeld – Rádinski* (1861–1893) z Radinskega vrha pri vinorodni Kapeli. Rodbinski priimek naj bi nastal v davnini, ko so našli Josipovega prapradedka v plenicah na njivi pri tedaj križniški Veliki Nedelji. Zato so dali otroku priimek *Freiinsfeld*, kar po slovensko pomeni na polje ali kar na polje ali preprosto s polja. Priimek se je sčasoma spreminjal. Josipov oče je bil učitelj na Kapeli in gospodar ženinega, Klemenčičevega posestva. V šolo je fant začel hoditi v Veržeju, kamor so se starši preselili po službeni dolžnosti. V Ljutomeru je uspešno opravil enorazredno komunalno nižjo realko. V Ljutomeru ga je narodnostno navdušil ujec dr. Anton Klemenčič, narodni buditelj. Fant je bil bister. Leta 1880 je maturiral na mari-borskem učiteljsišču. Že tedaj se je posvečal pisanju in si nadel pesniško ime *Rádinski*. Ime ima svojo zgodovinsko utemeljitev, saj so ljudje tedaj rekli *Rádince* ali *Ródjince*, ne *Radenci*.

Rádinski je bil spočetka učitelj in upravitelj v Svetinjah, kjer se je pesniško opajal z lepotami

narave. Leta 1883 ga je pritegnil Ljutomer, kjer je bil "podučitelj" in kjer se je lahko vključil v narodnostne in politične boje zoper nemški nacionalizem, ki se je razbohotil po ustanovitvi nemškega cesarstva leta 1871. Bil je tajnik ljutomerske Čitalnice, kjer je pritegnil z govorniški in pevskimi sposobnostmi. Zlasti je presenetil z izčiščenimi pesniški in proznimi deli, lirično ubranimi na ljubezen, mater in domovino, kar je objavljaval tudi pod psevdonimi v Ljubljanskem Zvonu, Kresu, Vrtnu, Popotniku in Koledarju Mohorjeve družbe. Iz zgleďovanja po Gregorčiču, Stritarju in Aškercu je težil k izvirnosti. Mestoma je presenetil, na primer z reflektivno impresijo v pesmi *Jutro*. V želji po izobrazbi je dve leti študiral na dunajskem pedagogiju vzgojeslovje, zgodovino, zemljepis, slovenščino, nemščino, latinščino in francoščino. Ta čas je bil zanj čas pomanjkanja, zato so se mu pojavile želodčne težave. Bil je odvisen od podpore drugih. Usposobil se je za meščanske šole in leta 1891 zaprosil za mesto stalnega učitelja v Ljutomeru. Tam pa se je moral spopasti z nemškutarji, ki so ga zavrnilo zaradi "mladosti". Ker ga je napadla želodčna bolezen, je za zdravje popotoval po Koroški in Goriški ter se mudil v Trstu. Nazadnje se je zatekel v zdravilišče Karlovy Vary, od koder je moral v Prago na operacijo zaradi želodčnega raka. Predan poeziji in narodoljubju je 23. decembra 1893 umrl in bil v Pragi položen v skupni grob. Slovenski biografski leksikon je sicer zapisal, da je umrl 21. decembra, vendar je to napačen podatek. Žal je izbor njegovih pesmi *Zvezde ugašajo* izšel šele postumno leta 1905. Pesmi sta izdala rojaka Fran Cvetko in Vekoslav Spindler. Njegova mladinska proza in pesmi z naslovom *Mladini* so izšle leta 1885; *Venček pravljic in pripovedk* je izšel v letih 1892 in 1894, pravljica *Zdravilno jabolko* pa je bila natisnjena v letih 1979 in 1985.

Dobrih 21 let mlajši od Radinskega je *Ivan Vuk – Starogorski* (1882–1939), rojen v Sovjaku blizu Stare gore, po kateri si je nadel pesniško ime, kakor Josip po Radencih. Z osemnajstimi leti se je vpisal v mariborsko Vinarsko in sadjarsko šolo. Kot narodoljub je že zgodaj pisal in objavljaval v Slovenskem gospodarju, kjer je kasneje delal v uredništvu, Našem domu, Slovenskem ilustriranem tedniku v Ljubljani itn. Kot pesnik, pisatelj (spočetka ruralni, nato revolucionarno in socialno angažiran), publicist in urednik je sanje svojih predhodnikov udejanjil v oktobrski revoluciji, kjer je bil usodno ranjen, saj mu je v ofenzivi bajonet prebodel prsi in nogo. Opredelil se je za boljševizem in se pridružil Rdeči armadi. Ko so ga poslali na rusko bojišče v Galicijo, je imel že 32 let – domov pa se je vrnil leta 1922 z ženo Rusinjo in sinom ter prežet z naprednim duhom, zaradi česar je imel z oblastmi velike težave. Z drugimi znanimi revolucionarji je bil zaprt v zloglasni Glavnjači, kjer ga je s svinčnikom narisal revolucionar *Moša Pijade*.

Ustanovil je Proletarsko knjižnico, v kateri je leta 1923 izdal svoje *Pravljice iztoka*; leta 1924 pesniško zbirko *Mileta Klopčiča Plamteči okovi*, leta 1929 pa roman *Bratka Krefta Človek mrtvaških lobanj*. Leta 1928 je bil eden izmed ustanoviteljev Cankarjeve družbe v Ljubljani. S Kreftom in Delakom je ustanovil Delavski oder Svoboda. Med njegova najboljša dela sodita knjigi *V znamenju Hallegeve repatice* (1933) ter *Zlato tele in druge zgodbe* (1934). Kot revolucionar je veliko obetal, a na žalost ga je pobrala bolezen zaradi v revoluciji prebodenih prsih. Ampak vrnimo se nazaj k predhodniku Holzu, ki je bil drugačno revolucijo.

Vihravost nezakonskega sina Vatroslava

Holčevo življenje je mogoče primerjati z usodo nekaterih njegovih rojakov in narodnjakov samo asociativno, saj je bilo samosvoje. Spočetka je živel pri rejnikih in pri slepem dedu Olzu, vaškem citrarju. V zgodnjem otroštvu pa se je preselil z materjo Magdaleno k očimu Ploju, čevljarju v Porčkem Vrhu, kar je prvotno ime za Sveto Trojico v Slovenskih goricah. Po mašni kopiji franciscejskega katastra iz leta 1839 nosi Holčeva rojstna hiša danes številko 31.

Njegove rojstne Verjane so gručasto naselje ob bregu Drvanje pri Sveti Trojici, nedaleč od sotočja z Ročico, Trojica pa prehaja danes na severu v Porčki Vrh, na jugu v Zgornjo Senarsko. Po očimovi smrti je Vatroslav osem let živel pri teti in stricu v Pamanovi viničariji v soseščini Svete Ane, kjer je obiskoval ljudsko šolo. Zavaljo gmotne stiske pa se ni mogel vpisati v mariborsko gimnazijo, četudi je to želel. Deloma je željo po znanju potešil s knjigami, ki so mu jih posojali tkalec Medonja, Medonjeva hčerka in vaški kaplan. Branje knjig mu je razvnelo likovno domišljijo. V njem je prekipevala ukaželjnost, ampak ni imel primerne usmeritve, kot so jo imeli njegovi premožni vrstniki.

Holz je po nekaterih podatkih sodeloval tudi pri obnovi trojiške cerkve v letih 1882–1884. Stutenbergi, lastniki graščine v Cmureku, so leta 1662 izročili leta 1643 sezidano cerkev Svete Trojice avguštincem, ki so cerkvi prizidali samostan. V letih 1735–1740 so cerkev povečali, jo baročno predelali in ji v letih 1779–1780 prizidali še dva zvonika. Ladjo in prezbiterij še danes pokrivajo stropne freske znanega Jakoba Brolla ter Osvalda in Egidija Biertija iz Gumina. Narejene so bile v letih 1882–1884, ko je imel Holz že okoli 40 let. Pred iztekom 18. stoletja pa je bila v tej cerkvi znana božja pot, ki jo je prepovedal cesar Jožef II., kar je tako prizadelo žep avguštincev, da so leta 1812 samostan razpustili, leta 1854, ko je imel Vatroslav komaj deset let, pa so ga prevzeli Frančiškani.

Pozlatar in slikar slovenskih cerkva

Bodi naključje ali ne, ampak tako se je zgodilo, da je 16-letnega Vatroslava leta 1860 odpeljal stric Pepe v uk k Tomu Kotniku, mariborskemu cerkvenemu slikarju in pozlatarju. Tam je fant kmalu pokazal nadarjenost in sposobnost. Leta 1864 je končal pozlatarsko in slikarsko izobraževanje ter začel ustvarjati po cerkvah.

Slikal in pozlačeval je v številnih cerkvah. Marsikaj je zabrisal čas, saj se je Vatroslav kasneje usmeril k literarnemu izobraževanju in literarni ustvarjalnosti. Nekatero cerkve, v katerih je Holz ustvarjal, pa so vendarle znane.

Med prvimi pozlatarskimi deli, ki jih je izvajal z mojstrom, je bilo zlatenje oltarjev ter obnova stebrov glavnega oltarja znamenite mariborske cerkve svetega Alojzija. Cerkev stoji v stavbnem kompleksu nekdanjega jezuitskega samostana, ki je bil na Koroški cesti 1 in na Glavnem trgu 7 do 9. Jezuitski samostan je obsegal konvent, Alojzijevo cerkev in gimnazijsko poslopje. Ta cerkev je danes arhitekturni spomenik s centralno baročno koncepcijo stavbarja Janeza Fuchsa in domačega kiparja Jožefa Holzingerja. Na glavnem oltarju je ostala Turnerjeva slika svetega Alojzija s panoramo Maribora v ozadju – in prav ta biser je pomagal obnoviti Vatroslav Holz.

Ostal je zvest slovenstvu, nekaj časa pa tudi slovenskim cerkvam. Med njegova pomembnejša pozlatarska dela sodi mariborska stolnica svetega Janeza Krstnika, ki je bila v prvi polovici 12. stoletja postavljena kot enoladijska cerkev; v 13. stoletju so jo prezidali v triladijsko baziliko. V kripti stolnične cerkve so leta 1978 prenesli krsto škofa Antona Martina Slomška, ki je bil prej v kripti frančiškanske cerkve.

S Kotnikovo skupino je Holz obnovil eno najstarejših mariborskih cerkva, cerkev svete Magdalene, ki je danes jezuitska cerkev blizu mariborske bolnišnice. Njegovo ime zasledimo pri obnovi nekaterih okoliških mariborskih cerkva, na primer cerkve sv. Martina in sv. Areha na Pohorju, v Svetinjah in drugod. In kakor so številni umetniki – tudi nenadkriljivi slikar sikstinske kapele – za cerkvene poslikave slikali obraze iz vsakdanjega življenja, je podobno počel tudi Holz. Na primer v cerkvi device Marije na Gori, podružnici Sv. Petra pri Mariboru, kjer ga je najel slikar Fantoni, da mu pomaga naslikati cerkvene podobe v fresko tehniki, se je, dovteten za ženske čare, kar trikrat zaljubil ter nosil v srcu obraze treh njemu dragih mladenk. Vse jih je naslikal v tej cerkvi. Pečat svoje ljubezni je pustil tudi v svetinjski cerkvi, saj je spoznal simpatično Svetinjčanko, Škrjančevo Lenčiko, katere obraz je naslikal sv. Agati, devici.

Holz je kot slikar doživel Vrazovo Vekoslavo kot angelsko bitje, zato je njen obraz naslikal angelu Serafinu, ki plava na oboku. Sveti Cecilji, zaščitnici glasbe, je naslikal obraz mlade Prlečke. Pred orglami zamaknjena svetnica pa ima obraz Vrazove Josipine. Z njegovimi slikanji preveč posvetnih obrazov nekateri župniki niso bili najbolj zadovoljni. Tako mu je to delo začelo počasi presedati.

Topničar v bitki pri Visu

Leta 1865 je moral služiti vojaščino. Iz Maribora je bil 17. 3. 1865 poklican v mornarico v Pulj, kjer se je kmalu uveljavil kot podmojster slikarske in plesarske delavnice puljskega arzenala.

Nesreča je hotela, da je ravno tedaj Italija napovedala vojno avstrijskemu cesarstvu. Ker je bil Vatroslav topničar na oklepnici Prinz Eugen, je moral 20. junija 1866 z drugimi mornarji odpluti v znano bitko pri otoku Vis, ki je bila dotlej največja pomorska bitka na Jadranskem morju. Za občutljivo Vatroslavovo dušo je bil to težak dogodek. K sreči je bil kratek. Prvi strel je padel ob desetih dopoldne, zadnji je odjeknil v vodne globine še istega dne ob štirinajsti uri. Bitko je vodil mariborski kontraadmiral Wilhelm von Teggethoff (1827–1871), ki je dve leti kasneje postal poveljnik avstrijske mornarice in vodja mornariške sekcije v vojnem ministrstvu.

Holz je z mornarji slavil viško zmago v Trstu, ki je bil tedaj še slovenski. (Z več razuma in odločnosti bi lahko bil slovenski tudi še danes z Istro vred!) In ker nesreča ne počiva, se je med mornarji pojavila kolera, črna pošast, ki je pomorila veliko mornarjev. Bolezen je hudo oplazila tudi Holza, da so mu v pomorski bolnišnici potem mesec in pol reševali življenje. In so mu ga tudi rešili. Na okrevanje so ga poslali v domači kraj, v zdravilno okolje Slovenskih goric, kjer si je povsem opomogel in se vrnil nazaj v puljsko mornarico.

Kasneje se je Holz spomnil pomorske bitke pri Visu ob različnih priložnostih. Opisoval jo je tudi v nekaterih časopisih in revijah. Prvi sestavek o bitki je izšel v mariborski Zori leta 1875. Njegov zapis o bitki so uvrstili celo v šolske čitanke.

Nemirni duh ga je na fregati Donava z ekspedicijo iz Pulja odnesel na Kitajsko. Ta daljna dežela ga je prevzela s svojo drugačnostjo ter vznemirila kot pisca. Ampak ta nemirni hôdec ni ostal v mornarici, temveč se je leta 1870 zaposlil kot arzenalski uradnik v Pulju, se tam poročil z Lucieto, hčerko istrskega kapitana trgovske mornarice, in njegova življenjska zgodba bi se lahko od tu dalje pisala umirjeno, če bi se bil Holz umiril. Toda valovi življenja so ga pljusnili v Maribor, kjer je leta 1872 postal upravnik Slovenskega naroda. To delo je dobil po zaslugi rojaka *Davorina Trstenjaka* (1817–1890), takrat že uveljavljenega narodnega buditelja, pesnika, pripovednika in duhovnika iz Kraljevec pri Svetem Juriju ob Ščavnici, ki je med drugim v svojem zgodovinskem delu *Pannonica* brez znanstvene utemeljitve zagovarjal panslavistične ideje in avtohtonost Slovanov, sicer pa je bil nekaj časa profesor slovenščine in zgodovine na mariborski gimnaziji, spčetka vnet ilirist, kasneje pa se je zavzemal za narodni preporod na osnovi slovenščine.

Po Trstenjaku pridobljene službe Vatroslav ni obdržal. Dobil je odpoved. Leta 1873 ga srečamo že kot pomožnega uradnika mariborskega magistrata. Sploh pa je to obdobje težko ulovljivi del njegovega življenja. Ni znano, koliko služb je menjal, znano pa je, da ga je vabil *Dominik Čolnik* v Drvanjo za upravnika velikega posestva. Vatroslav pa je raje delal v Mariboru pri nekaterih mariborskih odvetnikih. Ščasoma je siromašno životaril v mariborskem Koroškem predmestju št. 4. In kakor je nekatere njegove rojake pestila lastna nestanovitnost s čustvenimi zanosmi ter neodločnostjo, se je dogajalo tudi Holzu, nevztrajni pesniški duši. Znašel se je na robu preživetja.

Ustvarjalni zanosi v pismih

Leta 1878 ga je v Mariboru obiskal *Ivan Hribar* (1851–1941), pesnik, soizdajatelj revije *Slovan*, ki je vplival na razvoj slovenske književnosti, sicer pa ljubljanski politik, župan, poslanec v dunajskem parlamentu, po prvi svetovni vojni minister in diplomat kraljevine SHS; leta 1941 je postal častni doktor ljubljanske univerze in je ob italijanski okupaciji napravil protestni samomor ... Hribar je bil presenečen spričo Holčeve eksistenčne bede. Uredil mu je stalno samostojno službo privatnega uradnika v ljubljanski banki Slavija. Šele s to službo se je zanj začelo znosnejše novo obdobje. Zato je zanimivo listati po svežnjih starih pisem, ki jih hranita ljubljanska NUK in mariborska UK.

Pisma – ustavimo se zlasti pri tistih, ki se navezujejo na Holza – razkrivajo intimne svetove ter marsikaj zgodovinsko in literarno poučnega. Pokukajmo samo v nekatere odlomke pisem iz Holčevega prelomnega obdobja leta 1878, kajti razkrivajo pota, delo in mišljenje njega in njegovih sodobnikov. Nekatera obsegajo tudi po osem ali deset strani, nekaterim so priložene dolge pesmi, ki imajo po trideset in več kitic. Tisti čas ni bilo radijskih in televizijskih sprejemnikov ter glasbenih stolpov, zato so ljudje mislili in čutili drugače.

Zanimiv je dopisovalski odnos med Božidarjem Flegeričem in Vatroslavom Holzem. Ohranjenih je več Flegeričevih kot Holčevih pisem; oboja pa so intimna in literarno navdihnjena. V enem izmed pisem je priložena Flegeričeva predolga pesem *Domačinke*.

Flegerič je 5. 2. 1878 Holzu med drugim zapisal:

“Dragi Vatroslav! Ne zameri, da tako molčim, kakor v tesni kletki klaverna ptica, katera je zlato prostost izgubila. Vedno imam preobilo dela; konscipien gospod Šegula je že mesec dni na Dunaji, da naredi prvi rigurozum, in zbog toga imam toliko posla, da ne vem, kdo mi je glava ...”

Mesec kasneje, 5. 3. 1878, je Flegerič spet pisal Holzu:

Dragi mi Vatroslav! Ne misli, da bi se jaz zbog tvoje listnice od 25/2 na Te jezil, saj te poznam dovolj. Odgovoril bi ti bil že davno, ko ne bi baš tisti den, ko sem jo prejel, 26/2, vlegel po poludne v postelj ter unaprej celih 14 dni kot rob hude boleznj ležal – 23/2 hodil sem z gospo prof. Žitkovo po dravskem polju h kmetom za Hermana agitirat ter sem se pri tej priliki prehladil.

Knjige bi ti že bil poslal, čas je bil, ali Stritarja nemam pri rokah; potrpi še tedaj nekoliko tednov. G. bom zbog slovarja pisal, da ne boš imel zbog te stvari nikake neprilike. Za Zevčevo knjižnico ne bi te nekakor prosil, ko bi vedel, da nemaš nobenega iztisa po vrhu, ob da jo vendar dobim, prosim te blagovoli mi reči, da mi pošlje iztis s poštnim povzetjem.

Veseli me, da se tvoj duh zopet bistri, ali glede Lamomka Ti ne morem nič svetovati, dokler ne vidim načrta, želel bi le, da bi bil vsaki oddelek v drugem merilu sestavljen, a kar se tiče pesništva vobče, čitaj najboljše pesnike, kolikor Ti je mogoče. Moji “Prekmurški glasovi” niso v nikako zvezi z “grajenskimi pesmi-mi”. Te glasove sem ti poslal v Maribor predno je vele cenzor izdal svojo knjižico, in pisal si mi, da bodo kmalu v “Zori” priobčeni, kar pa šče se je letos pripetilo.

Ko bi se to bilo pred zgodilo, nadaljeval bi jih in veruj mi, da bi z njimi prišlo marsikatero čilo pesniško zrno med slovensko občinstvo, ali sedaj je vse badava. "Grajenske pesmi" so zelo duga reč. Zložene bodo v istom merilu, kakor Vrazove "Djulabije". Vsaka je samo iz desetih kitic. Bode jih nekaj nad stotino. Dosedaj jih imam okoli 70 gotovih, a dovršil jih bom gotovo do vuzma.

Grajena je mali potok ložč Ptuj od predmestja, izlivajoč se kake pol ure pod mestom v Dravo. Tik nje stanuje moja Vila, ki je tim pesmim povod in joj rečem v 5. pesmi:

Mila si mi ko jedila pripravlaš,
mila si mi, ko mi točiš vino,
mila si mi, ko izviješ glasove nežnim strunam."

In v 8. pesmi: "Najmilija si mi, ko iz ust počasi – Tebi vijejo se – katerinski glasi. – Takrat bi te skušal cele dneve, noči – Al poslušati se – Ne bilo bi moči." Potem vprašam, zakaj da so tukaj deklice tako slabo vnete za domači jezik in rečem si v 11. pesmi: "Le domači jezik – Deve malomarne – Narodnosti vaši – Kako ste nevarne – Silno ste bezbrizne – V slogi, miru, spravi – Strašno ste škodojive – Dragi očetnjavi." Itn. Nadalje popisujem, kako je človek brez narodnosti; in 16. pesem se glasi: "Kakor suho drevo – Se v zeleni hosti – Človek, ki ne štuje – Svoje narodnosti. – Vrednosti več nema – Ko med zlatom glina – Kdor ne ljubi tebe – Draga domovina". In tako se je dalje. V 19. pesmi zadene me javno oko in presodi javno misli v mojem srci. V 20. pesmi jej rečem: "Kratek čas v obličji – Tvoje blaženosti – Prepoznal sem hitro – Tvoje vse lastnosti – Blagomilo dušo – Pamet ostro, zdravo – Dobro, nežno srce – Bistroumno glavo." Nadalje: "Lepo je imeti bele grade – ali lepše ljubiti brez skrbi devico – milo je gledati modrojasno nebo – ali lepše je zreti zalo devico – Sladko je zobati zrele jagode – Slajše je ljubiti – Zorna usta tvoja – Želja mi edina – Milodraga moja." V 24. katici opisujem lastno rodoljubje: "Kakor nežno dete – Materino krilo – Jaz brezumno ljubim – Domovino milo – Prsi materinske – Meni so besede – Sladke domovinske." V 25.: "Zora sladke nade – Duše moje duša – Ko kramljaš slovenski – Kdo te rad ne sluša? – Ko bi le kramljati – Táko vedno htela – Iz nebes se Vila – Pesniku bi zdela ..."

In tako naprej se plete Flegeričovo pismo na osmih gosto pisanih straneh, na katerih pesnik razčlenjuje svojo domovinsko in ljubezensko pesem ter razkriva svoja čutenja, jezik in smeri svojega zgledovanja.

Holz je marca 1878 v pismu neoznačenega dne takole zapisal prijatelju Flegeriču:

Dragi Božidar! Odzivaje se na cenjeni Tvoj časopis, katerega nenavadna obširnost me je prav zadostno iznenadila, usojam se gledé Tvojih priobčenih mi "grajenskih pesmi" omeniti v kratkem:

Najprvle moram izpovedati, da premda sem svoj čas hvalil vnanno obliko tvojih Domačink, ipak nisem zadovoljen, ka si se pri teh pesmih poslužil bar zopet merila "Djulabij". Prijatelj! stvar postane zbog tega preenolična, premonotona, ipak bi se vtegnilo temu ali onemu naših pseudokritikov zljubiti, da bi je nazval "plagiatom". Ne razumevanj me krivo, toda nujno ti svetujem, poprimi se v prihodnje

druge oblike, družega merila; sploh ne odobravam tega večnega posnemanja. Zato tako bi želel, da bi ne kosal svojih idej in nazorov ne tako drobcene kosce: proizvej raji zopet kako daljšo, celotno pesem. Ne odrekam tem pesmim sličnosti jagodicam na niz – bisera, ali vendar je ena drugi podobna in to utruđi!

Daljna moja opazka tiče se neumestnega, neopravičenega – ekstempiravanja; n. pr. pad Plevne, slavljenja ruskih vojskovodij etc. Premda je stvar patriotično motivirna kot rodoljubna izjava, vendar to “mesarsko klanje” ne upada v ljubezenski izpovedi, kakor se “grajenske pesmi”. Tudi ti si preveč posnemal pesnika (Vraza, op. p.) “Djulabij”. Sploh pa nisem prijatelj uboževanja, slavljenja vojne hrabrosti, kajti vem, da te lastnosti ne izvirajo iz domoljubja, temveč iz slavljaljubnosti in večidel delujejo navidezno in sploh vsak vojak – na komando: razventega pa je boj sicer potrebno zlo, vendar pravi madež na človeštvu –. Vsled ekutempuracij postanejo takove pesmi – enodnevne, časnikarske, politične ...

V tej prijateljski oceni je Holz razodel svoj izostreni posluš za ocenjevanje poezije, kajti o Flegeričevih “grajenskih pesmih” bi tudi še danes lahko zapisali podobno, četudi z drugimi besedam. V nadaljevanju istega pisma Holz omenja Flegeriču Lino iz Goetheja, primerja slovenske in hrvaške vojake, ki so premiroljubni, ker po rodu in naravi niso vojaki. Utemeljuje mu, zakaj njegove pesmi ne morejo biti ljubezenske, in mu poočita neenotno skakanje ter neestetško podobo pesmi. Proti koncu pisma še zapiše:

“Željel bi, da take napake ostaviš: n. pr. v 33. kitici “Mastna vam pečenka”. Prijatelj, to je pač malo pultrivialna podoba! – Proč z njo! Nadomesti jo s sliko nasladnosti ect.”

Pismo je v nekem pogledu kamenček v mozaiku sestavljanja podobe tedaj štiriintridesetletnega Vatroslava, njegovega pogleda na življenje, kritične misli, izpostavlja pa tudi nekatere prleške besede. Pokukajmo v njegovo pismo, ki ga je petindvajset let kasneje, na dan sv. Cirila in Metoda leta 1903, napisal Josipu Vošnjaku, pripovedniku, dramatik in publicistu:

“Vesespoštovani gospod doktor! Jedva danes, po vrnitvi s potovanja po Murškem polju, kjer sem izplačal po ljutomerskem dekanu Ivanu Skuhali zavarovani kapital, jedva danes sem ujel svobodno mirno uro, da Vam odgovorim obširneje na cenjeno Vaše pismo od 19/6 t. l. Govoril sem z Dragotinom Hribarjem, kateri je pripravljen storiti svoje korake v dostojno proslavo Vaše sedemdesetletnice. Predvsem je treba Vaše fotografije iz najnovejše dobe, da naroči potrebne “chliche”. Nadalje Vas prosi D. Hribar, da blagovolite poslati podatke iz Vašega življenja po letu 1890. Sicer pa Vas obišče sam (D. Hribar) v tej zadevi. Nadalje sem govoril s Franom Govekarjem, urednikom Slovana. On mi je rekel, da mu je D. Hribar naznanil, ker ste mu Vi tiste svoje spomine obljubili za “Slovana” – ako ne use, pa vsaj nekatere važnejše odlomke iz taistih, potem pa da bi te celokupne spomine Vaše ponatisnili v posebni knjigi. Živopis in podobno prinese prvi “Slovan” v svoji decembrski številki letos ... Bog Vam daj dovršiti ta svoj častni nalog in to dostojnejšim in obširneje ter z večjim nadmašenjem, kakor na primer pred leti dr. Karol Glosar tisto suhoparno polemiko z dr. Josipom Sunecem zbog neuklonjenega mu državnozborskega mandata ... Tudi jaz, “slovenski odisej”, bi

rad ostavil za seboj nekoliko spomina na moje dvajsetletno ahasverovanje križem slovenske domovine – zlasti bi rad prevedel katero iz one dobe, ko mi je moja oboževana Penelopa pobegnila iz moje Itake, dočim sem jaz kopneval po njej v naročju zapeljive Circe, poslušaje zajedno glas ljubezni lačnih siren. Bil bi to predmet interesantnega pohajaškemu razumu vojakovskega življenja slovenskega. Odiseja s poučljivim zaključkom, kako se da jamski igoršnje evangeljsko blagovestjo v "odpuščanju greha", in kako je težavno dejanje, ki se končuje z odrešenikovimi besedami: "Zena, vstani!" Te odrešilne besede sem izgovoril jaz dne 25. 11. 1898 po vrnitvi svoje žene z devetmesečnega blodenja po italijanski rivieri. Roman bi se glasil "Oprano zlato". Priporoča se Vam v blagohoten spomin – Vatroslav Holz."

To pismo stvarno in zgoščeno razgrne poglavje iz Holčevega življenja, ki je po vsebini zadosti močno in izzivalno za uspešen roman. Tega pa ni nikoli napisal.

Literarno burkanje

Kljub popotnemu vetrnjaštvu je Holz imel v sebi ustvarjalne ambicije in težnje. Pod svojimi deli se je podpisoval tudi s psevdonimi: Prostoslav; Vatroslav; Kreta-nov; Lovro Anželov in Olče Igo. Lahko bi ustvaril več, saj si je pridobil solidno literarno znanje. Zora je sicer izdala njegovo avtobiografsko delo *Iz zapisov slovenskega umetnika*, kjer opisuje svoj čas od leta 1864 do bojov pri Visu leta 1866, ampak njegov napovedani roman to gotovo ni. Leta 1876 je Zora izdala njegove novele v pismih z naslovom *Idealist* in v kasnejših letih, ko je delal kot potnik zavarovalne banke, je pisal potopisne črtice o slovenskih, hrvaških in italijanskih krajih, ki so bile natisnjene od leta 1881 v SG. V Slovanu je do leta 1910 pisal o domovih slovenskih ustvarjalcev. V Ljubljanskem zvonu je leta 1890 obravnaval med slikarji Ivano Kobilico; leto poprej tudi Jurija in Janeza Šubica; v SG je leta 1897 objavil pisma A. Pregarja; v Slovanu je leta 1910 predstavil L. Grilca; v LZ 1890 Na grobu Jožeta Ogrinca; v letih 1912 in 1913 je predstavil Antona Aškerca. *Spomine na znamenite može slovenske* je objavil leta 1892 v Edinosti. Spoštljivo se je spomnil svojega rojaka Davorina Trstenjaka, ki mu je v Mariboru veliko pomagal. S posebnim odnosom je čislal Trstenjakovo knjigo *Spomeniški listi*, ki jo je leta 1887 natisnila Mohorjeva družba v Celovcu. V tej knjigi je Trstenjak 1. avgusta 1887 zapisal naslednje o svojem prehodu na slovensko pisavo:

"Leta 1838 sem začel slovenski pisati, torej je preteklo 50 let mojega literarnega delovanja. Jaz sem pisatelj malega naroda, torej se ne morem ponašati s stoterimi knjigami, kakor Kraszenoski, dasiravno nisem bil manj delaven in nisem manj ljubil svojega naroda ... Sedemdesetletni stavec ne bodem več mogel krepko peresa voditi, naj me nadomestujejo mlajše moči in v ljubezni popravljajo, kjer sem se zmotil. Gradiva jim zapuščam obilo. Bog varuj slovenski narod!"

Ta Trstenjakova knjiga je Holza bodrila k raziskovanju, da je opisal zlasti etnografske razmere nekdanje Panonije vse od pradobe do rimskega gospostva.

Še dalje pa se je zatekal k pisanju pisem, kar je bila tedaj priljubljena oblika izpovedovanja narodne pripadnosti in tudi ustvarjalnosti.

Slovenjegoriške rodoljube in ustvarjalce, dasiravno manj znane in po krivici domala pozabljene, je torej povezovala pisemska komunikacija, najsi so živeli v domačem ali tujem okolju. Po Holzu pa je vendarle ostala knjiga srečanj *Sto znamenitih mož* ter v rokopisu zvezek umetniških poskusov *Nerazvito brstje* – to delo je nastajalo od leta 1865 do leta 1912 in ga je sklenil šele dve leti pred smrtjo.

Njegove pesmi, proza, publicistična dejavnost in narodopisne raziskave niso dosegle tiste zenitne stičnice, ki je plamtela v njegovem nikoli povsem izstreljenem ustvarjalnem naboju. Bržkone je bil preveč vsestranski in se je loteval preveč stvari hkrati. Kljub temu nas ta obravnava o pomenu slovenske preporodne ustvarjalnosti danes pozabljenih slovenjegoriških in prleških ustvarjalcev pouči, da pot do slovenske pomladi ni bila lahka in ni bila naključna, temveč je bila nekaj stoletij dolga ter posuta z ostrim kamenjem, samoodpovedovanjem ter upori in odpori. Prav je, da ob jubilejih oživimo naše znamenite može, ki so krčili narodnostno in slovstveno pot z orožjem in s peresi, kot je to počel tudi Vatroslav Holz. V današnjem času, ko v suvereni Sloveniji usiha nataliteta, peša narodnostna in jezikovna zavest ter podlegamo angloamerikanščini ter germanščini, slovenske meje pa so negotovo zarisane, bi se morali napajati tudi pri studencih narodnega preroda naših prednikov, ki so bili narodnostno aktivni še zlasti na vzhodnoštajerskem območju. Z njihovega zornega kota se ozrimo še dlje v preteklost, v dogodke po letu 626, ko so se slovanska plemena na Balkanu dokončno osvobodila ogrskega gospostva in so se slovanski plemenski zvezi pod *Samovim* vodstvom pridružili tudi *Slovenci* v Karantaniji, Vzhodnih Alpah in ob zgornji Savi, pa ne bomo več v dvomih, kdo smo ter po kateri prerodni poti naj nadgrajujemo delo svojih prednikov, svojo slovensko bitnost.

Literatura:

Pannonica, Celovec 1887.

Karel Štrekelj, Tuja korespondenca 1842 – UK, Maribor, Ms 204.

J. Marn, Jezičnik, 1890.

M. Murko, Vrazove za tisk pripravljene slovenske pesmi, ČZN, 1910.

Dr. Milko Kos, Panonska krajina od naselitve Slovencev, SK, 1935.

B. Raic, Slavnostni govor pri svečanosti Štefana Modrinjaka, 1881.

Dr. Dragan Šanda, Zgodovina slovenskega slovstva, LZ, 1908.

Stanko Vraz, Djulabije, 1840.

Slovenski biografski leksikon.

Slovenski književniki, CZ, Ljubljana, 1996.

Veliki splošni leksikon, DZS, Ljubljana, 1998.

Panonski zbornik, PZ, Murska Sobota, 1966.

B. Borko, Deseti brat Slovenskih goric, Jutro, 1926.

J. Grafenauer, Josip Frauensfeld, SBL I.

Rokopisna zapuščina v NUK, Ljubljana, in UK, Maribor.